

Másfél óra a filmkultúra kettősségéről

„Mielőtt felmentem volna a létrára, lejöttem róla, mert elfelejtettem megtámasztani”

Ladislav Galeta

Másfél óra ... című sorozatunknak ebben a részében egy olyan óravázlatot közlünk, amelynek felvétele megszerkesztett formában módszertani kazettasorozaton is megjelent. (Módszertani órák videón. Hartai László szerk., Kiadja az Inforg Stúdió Budapest, 2000.) A *Módszertani órák videón* című kazettasorozat a magyar médiapedagógia úttörő vállalkozása, megjelenésével illeszkedik azok közé a kiadványok közé, amelyeket sorozatunk korábbi darabjaiban megjelöltünk.

1. Ezt az órát is a szokásos „kulturális ajánlattal” kezdjük: két gyerek ismerteti azokat a műsorokat és filmeket, amelyeket fontosnak tart a televízió műsoraiból, illetve a mozik kínálatából.

2. Az órán egy immár többször alkalmazott logikai menetet követünk: megpróbáljuk az anyagot úgy felépíteni, hogy a vizsgált jelenség értelmezési tartományának az egyik végpontjától a másikig jussunk el. Itt ezt a két végpontot egyfelől a tömegkultúra alkotja a maga termékeivel, másfelől vizsgálni fogjuk az iskola által (is) kanonizált úgynevezett elitkultúra szövegeit. Látni fogjuk, hogy a tömegkultúra/elitkultúra kifejezéseket nem kizárólag a film területén használjuk, hanem szélesebb összefüggésben. A vázlatpontok mindegyikét igyekeztünk feladatossítani, tehát logikai menetünk megfelelő állomásait a gyerekek ismertetik. Mindenki úgy érkezett az órára, hogy valamilyen részlektérdésből felkészült.

3. Előző órán megkértem a gyerekeket, hogy hozzanak füzetes (szerelmes, romantikus, kalandos stb.) regényeket. Megpróbáljuk ezeket jellemezni az alábbi szempontokból: ki írja (megjelölik-e a szerzőjét, esetleg gyanúsán költött személyről van szó), ki olvassa, mikor olvassa, milyen szándékkal írták, illetve olvassák (a hasonló kiadványokat olvasók szokásai és elvárásai), kiről-miről szól, milyen begyakorolt cselekményelemeket használ, hol játszódik, mikor játszódik, hogyan végződik, milyen intézményrendszer áll a háttérben (ki a kiadója), milyen a külseje, a terjesztés módja (hol lehet kapni – könyvesboltokban, ezeknek melyik részén; bevásárlóközpontokban stb.).

4. Esetleg részleteket olvasunk fel valamelyik füzetből. Ezúttal azt figyeljük meg, hogy milyen a stílusa, nyelvezete, milyenek a hatáskeltő eszközei. Az órán az egyik tanuló az egyik füzetes regényből olyan részletet olvasott fel, amely utalásokat tartalmazott Odüsszeusz történetére. Ez a néhány mondat több szempontból is kapcsolható volt a filmkultúra kettősségéről szóló óra témájához: megfigyelhettük, hogy a szöveg hogyan idézi fel a feltehetőleg mindenki által ismert cselekményelemeket, ugyanakkor ezeket könnyen érthetővé és fogyaszthatóvá, azaz miként kommercializálja. Másrészt a részlettel kapcsolatos megfigyeléseink könnyen alkalmazhatók lesznek a műfaji filmek által alkalmazott archetípusok értelmezéséhez: itt a nyugtalan vándorról mint ösképről van szó, amely az ókori kultúrából ered, és amelyet a jelek szerint a tömegkultúra termékei is alkalmaznak. Különösen érdekes lenne ezt a jelenséget a Cohen-fivérek *Merre mész, testvér?* című filmjével kapcsolatban megvizsgálni, hiszen a film éppen Odüsszeusz kalandjait értelmezi újra.

5. Megpróbáljuk a fenti szempontok alapján összehasonlítani a felolvasott részt vagy a hasonló művek egészét néhány, az órán megnevezendő iskolai kötelező olvasmánnyal.

6. A táblán készítettünk egy összehasonlító vázlatot a fenti szempontok figyelembevételével. Most már fogalmilag is meg lehet nevezni: a magaskultúra, illetve a tömegkultúra körébe tartozó kiadványokról és szövegekről van szó.

	Füzetes regény	Kötelező olvasmány
A szerző	Gyakran álnév „Iparszerűen” állítja elő a szövegeket	Kanonizált szerző Célja az önkifejezés, a saját világ megteremtése
A befogadó	Külső kalandot, érdekességet, egzotikumot vár	Kész az egész személyiségével szembeülni a művel
A könyv/ a szöveg	Tömegtermék, más fogyasztási cikkek között kapható A szöveg hatása közvetlen, műfaja könnyen megállapítható, archetípusokkal dolgozik	Kulturális termékként vásárolják Bonyolult hatáskeltő eszközök, több műfaj kereszteződésében helyezkedik el, ezeket újraértelmezi
Közvetítőrendszer	Elsősorban üzleti vállalkozásként adják ki	A formális/állami oktatási rendszer közvetíti

7. Egy gyereket megkértem, hogy ismertessen egy cikket a USA-ban működő „független” és „hollywoodi” filmstúdiókról. A cikk arról szól, hogy miként osztják ki ezek között a stúdiók illetve produkcióik között például az Oscar-díjakat, hogyan adják és veszik ezek a stúdiók egymás között a sztárokat és a forgatókönyveket, mennyire vállal szerepet működtetésükben az állam.

Hasonló cikket találhatunk bármelyik, filmekkel foglalkozó folyóiratban. Esettanulmányként kiválaszthatunk olyan anyagokat is, amelyek egy éppen a piacra bevezetés alatt álló produkcióval kapcsolatos információkat tartalmazza. Annak a bemutatása a cél, hogy miként működik az a gépezet, amely a filmsikereket iparszerűen állítja elő.

8. Egy másik cikket ismertet egy gyerek a Magyar Amatőr Filmszövetség, illetve a Több Szempont Egyesület debreceni filmfesztiváljáról. A cikkben utalások vannak az amatőrmozgalomra, képviselőire, viszonyára a hivatásos filmgyártáshoz. A cél a fenti rendszer ellenpólusának a bemutatása: vannak olyan alkotók, akik a munkáikat kis stúdiókban készítik, a bemutatóikat nem előzi meg nagy hírverés stb.

9. Bemutatunk néhány percet az egyik negyedikes fiú filmjéből, és ezen próbáljuk megvizsgálni a fenti jelenségeket. (A filmet éppen a Több Szempont fesztiválján lehetett látni.)

Itt hívjuk fel a figyelmet a médiapedagógiának arra a nemzetközi szinten jelentkező felismerésére, hogy a szemléltetés legjobb eszközeként a diákok munkái szolgálhatnak. Jelen esetben azt a törekvést mutatjuk be, hogy egy alkotó olcsón, saját eszközökkel, a barátai segítségével hoz létre valamit.

10. Egy részlet következik a *Ponyvaregény*ből: a kezdő jelenet: rablótámadás egy kávézóban. A jelenet meglehetősen sablonszerű, a kalandfilmek kliséivel dolgozik: békésen beszélgető vendégek, kezeket az asztalra-felszólítás, értékeket ki, a személyzet bejedit, a rablók a zsákmánnyal elszárguldanak. (Egyáltalán nem baj, ha néhányan nem ismerik a filmet, sőt, jobb, ha beidegződött ítéletek a *Ponyvaregény*ről nem zavarnak. A cél az, hogy bemutassuk, miként működik egy gengszterfilm vagy annak álcázott film.)

A részlettel kapcsolatban megpróbáljuk sorra venni a rablós/pisztolyos/kalandos/üldözös filmek kötelező tartozékait és visszatérő szereplőit. A leltár végén bevezethető az archetipus fogalma, amelyről korábban esett szó. Ezen a ponton mélyíthetjük el a már bevezetett fogalmat.

Itt érkezünk el a műfaji film meghatározásához is. Műfaji filmeket a gyerekek sokat láttak (anélkül, hogy a fogalommal magával találkoztak volna), most tehát ezeket csupán felsorolni és rendszerezni kell.

11. Egy másik, most már bonyolultabb jelenetet nézünk meg a *Ponyvaregény*ből: a problémamegoldó irányítja a főszereplők kocsjának megtisztítását. Megfigyelendő: parodisztikus elemek, tipikus és különc szereplők, játék a műfajjal és kötelező tartozékaival, az erőszak sajátos ábrázolása, a groteszk, a bizarr megjelenése és szerepe.

A célunk itt az, hogy bemutassuk, egy részlet alapján megítélhető-e, hogy egy mozgóképes szöveg melyik vonulatba tartozik, azaz vannak-e sajátos filmnyelvi eljárásai a szerzői filmnek, illetve a tömegfilmnek? A gyakorlott néző könnyen felismeri, hogy ebben a jelenetben az akciófilmek számos kellékének kifordításáról van szó.

12. Néhány ismert filmcímmel és alkotóval ellenőrizzük a fenti fogalmak működőképességét. Bemutatjuk, hogy milyen alkotók és milyen filmek, hogyan, milyen biztonsággal, milyen megszorításokkal, milyen közhelyek és közmegítélés alapján sorolhatók be ide vagy oda, milyen alkotók és filmek haladták meg a tömegfilm-műfaji film kettősséget, illetve ezt hogyan és milyen eszközökkel érték el. Látni fogjuk, hogy a néző soha nem „gyanútlanul”, előismeretek nélkül választ filmet, hanem mindig befolyásolják a korábbi tapasztalatai. A néző elvárásai horizontjának egyik eleme a műfaji meghatározás, aminek ellentmondásos jellegét érzékeltettük a Ladislav Galetától vett mottóval.

Címek: *Nekem lámpást adott az Isten a kezembe Pesten, Dragon Ball, Párnakönyv, Csupasz pisztoly, Simon mágus.*

Tetszőleges filmlista esetén látni fogjuk, hogy egyes filmeket könnyedén be tudunk sorolni a tömegfilm műfajmegjelöléseinek segítségével (pl.: *Csupasz pisztoly* – vlgjáték). Mások viszonylag egyértelműen a szerzői filmet képviselik (Enyedi Ildikó, valamint Jancsó Miklós filmje). Vannak azonban az átmenet széles sávján mozgó filmek is, láttuk, hogy ilyen például a *Ponyvaregény*. Ha a fenti eszmecsere sikeres, lehet operálni a Király Jenő-féle midkult-fogalommal is.

13. Az órán és a módszertani video felvételén Emir Kusturica *Underground* című filmjének részleteit elemeztük. A filmről és elemzéséről itt azért nem szólnunk részletesebben, mert természetesen bármelyik, az órákon sorra került szerzői film beilleszthető a vázlat gondolatmenetébe. Nem meghatározott filmről van szó ugyanis, hanem a filmkultúra területén (is) érzékelhető szakadásról.

14. A következőkben fogalmi szinten és rendszerezve próbáljuk meg összegezni az eddig elhangzottakat, azaz a tömegfilm-műfaji film, illetve a szerzői film főbb sajátosságait.

Ennél a pontnál több módszertani eljárást alkalmazhatunk, hiszen a megfelelő tartalmak bevezetésének módja a csoport összetételétől és a tanulók előképzettségétől is függ. Fontos leszögezni, hogy valamennyi mozgóképes témakört több elvontsági szinten tárgyalhatjuk.

A szerzői film jellemzéséhez használható szempontokat vesszük elsőként sorra. Felfedező jellegű és szándékú filmekről van szó, amelyeknek formateremtő elve az individualitás, a vallomás, az önkifejezés. Mindez egyéni formavilággal és nyelvezettel, magas fokon szervezett és kódolt, jelképrendszerekkel fejeződik ki. A magas kultúra nem demokratikus, a legtöbbször ellenáll a leegyszerűsítő értelmezéseknek, nehezen befogadható, emblematis, hermetikus; kritikai szemléletet követel. A hasonló filmek dialogikus természetűek, azaz megmozgatják a befogadó teljes élménykincsét és érzelmi készleteit, válaszokat kényszerítenek ki belőle. A befogadás ebben az esetben alkotó, teremtő folyamat. (Az egyébként tetszőlegesen folytatható sorból ilyen az általunk említett *Simon mágus*, de ilyenek Andrej Tarkovszkij, Andrej Vajda és mások munkái.) Diákjaink érzékenyen figyelik meg, hogy az irodalomoktatásunk kizárólag ilyen szövegeket tárgyal. Nem vonatkozik ez azonban a Mozgóképkultúra és médiaismeretre, amely tantárgy az iskolai műveltségkép átalakításának egyik kezdeményezője.

A tömegfilmre vagy műfaji filmre műfaji determináció jellemző, ami azt jelenti, hogy a szöveg bizonyos, több ténnyel kidolgozott paneleket használ. A szerzői filmmel ellentétben az alkotók a kollektív képzetkincsre támaszkodnak, ezért ezek a filmek közérthetőek és népszerűek. Ilyenformán a filmek nem nélkülözik a mágikus jelleget, hiszen a kultusz részeként „olvashatók”. Apologetikus jellegük a közös társadalmi tudat újra és újra felhasznált elemeire épül. A hétköznapi tapasztalat és a jó közérzet világában mozognak, az azonosulás lehetőségeit kínálják a nézőknek. Látványos, drága, ipari termékekről van szó, amelyek egyszerre kaphatnak reklámteremtő és -hordozó szerepet. A technikai sokszorosíthatóság a fő mozgatórugója a filmek nemzetközi jellegének és világsikerének. A filmek fontos ismertetőjegye az ismételtetés és a szerialitás, lásd például a *Csillagok háborúja* egyes részeit vagy a szappanoperákat. Láttuk, hogy a gyártási rendszerben az alkotók lecserelelhetők, hiszen nem az alkotói kézjegy kultúrájáról van szó, hanem tömegtermelésről. A tömegfilm másik jellemzője, hogy a színészközpontú a szerzői film rendezőközpontúságával

szemben. Fő funkciójuk a szórakoztatás, ezért könnyen fogyaszthatók, a szabadidős tevékenység részei.

A két szféra a fentiek alapján egyrészt élesen elkülönül – erre a jelenségre utaltunk az óra címében úgy, hogy a filmkultúrára kettősség jellemző. Ez a hasadás a felvilágosodással kezdődött, és a romantika korában szakadékká vált. Ekkoriban távolodott el véglegesen egymástól az alkotó és a közönség.

Ugyanakkor műfaji és szerzői film egymásba is mosódhat, ezért beszélnek az elemzők a magaskultúra és az elitkultúra közötti határok bizonytalanná válásáról. Ennek a jeleit mutattuk be a fentiekben a *Ponyvaregény* példáján, de szolgálhatunk magyar filmcímekkel is: *Eszkimó asszony fázik*, *Meteo*. Ezek a filmek úgy használják a tömegkultúra kliséit, hogy ezeket újraalkotják, és az alkotói világgép szolgálatába állítják.

Az óravázlatban bemutatott továbbá azt is, hogy léteznek olyan rétegekultúrák, alternatív vagy párhuzamos kultúrák, más megközelítésből ellenkultúrák, underground alkotói és befogadói körök, amelyek a fenti kettősséget tagadni és egyben meghaladni szándékoznak. Ezek a törekvések az alkotás és a befogadás közösségi meghatározottságának, valamint a művészet és a kultúra egészének saját értelmezéseit adják.

IRODALOM

Dániel Ferenc szerk.: *Kortársunk a film*. Múzsák Kiadó, é. n.

Hartai László - Muhi Klára: *Mozgóképkultúra és médiaismeret. Tankönyv 12-18 éveseknek*. Korona Kiadó, Budapest, 1988.

Király Jenő: *Mágikus mozi. Műfajok, mítoszok, archetípusok a filmkultúrában*. Korona Kiadó, Budapest, 1988.

SZERZŐINK, MUNKATÁRSAINK FIGYELMÉBE!

Tisztelettel kérjük szerzőinket, hogy kéziratukat a szerkesztőség címére küldjék: 6725 Szeged, Hattyas sor 10. A borítékra feltétlenül írják rá, hogy *kézirat*. Csak „gépel”, 8–10 lapnál nem nagyobb terjedelmű kéziratokat fogadunk el. A kéziratot kettes sortávolsággal, normál géppapíron, a „gépelési hibák” gondos javításával, a felhasznált szakirodalom pontos feltüntetésével (szerző, cím, hely, kiadó, lapszám) kérjük. A cikkben előforduló rajzokat, illusztrációkat viszont műszaki rajzlapra készítsék, gondos kivitelezésben. Amennyiben lehetséges, floppy-t is kérünk.

Szíveskedjenek külön lapra fölfírn *beosztásukat, munkahelyük, iskolájuk pontos nevét, helyét*, valamint *irányítószámot* *lakcímüket*.

Felhívjuk továbbá szerzőink figyelmét, hogy másodközlésre nem vállalkozunk, hozzáuk küldött írásaikat más folyóiratban nem publikálhatják. Szerkesztőségünkönél is érvényes az az általános gyakorlat, hogy kéziratot nem őrzünk meg és nem is küldünk vissza.

A SZERKESZTŐSÉG